

УДК 159.923.2.

Онтологічний аспект самосвідомості особистості

Меднікова Г.І.

У статті обґрунтовується необхідність урахування онтологічного аспекту самосвідомості в ході її дослідження. Зазначається, що подальша розробка проблеми самосвідомості та її онтологічного аспекту на сучасному етапі розвитку психології як гуманітарної науки повинна бути пов'язана з дослідженням особистості як цілісного суб'єкта, що взаємодіє із зовнішнім світом і перебуває у єдності із суспільством. З позицій системного підходу у статті аналізуються особливості взаємодії самосвідомості і соціальної дійсності як самостійних, але взаємопов'язаних систем.

Ключові слова: самосвідомість, інтегративний підхід, принцип системності, соціальні системи, простір соціальної дійсності, соціальний простір самосвідомості.

В статье обосновывается необходимость учета онтологического аспекта самосознания в ходе его исследования. Отмечается, что дальнейшая разработка проблемы самосознания и его онтологического аспекта на современном этапе развития психологии как гуманитарной науки должна быть связана с исследованием личности как целостного субъекта, который взаимодействует с внешним миром и находится в единстве с обществом. С позиций системного подхода в статье анализируются особенности взаимодействия самосознания и социальной действительности как самостоятельных, но взаимосвязанных систем.

Ключевые слова: самосознание, интегративный подход, принцип системности, социальные системы, пространство социальной действительности, социальное пространство самосознания.

The article explains the necessity of taking into account of the self-actualization ontological aspect during the research. It's marked that the further development of the problem of self-actualization and its ontological aspect at the modern stage of psychology development as a humanitarian science must be connected with research of a person as a holistic subject that interacts with the outer world and is in unity with the society. From the position of a systematic approach the peculiarities of the self-actualization and social reality interaction are analysed where they are considered to be independent and at the same time interconnected systems.

Key words: an integrative approach, a systematic approach, social systems, social reality space, self-actualization social space.

Постановка проблеми. Проблема самосвідомості – одна з фундаментальних проблем сучасної психології. Вона набуває особливого значення у сучасний період розвитку психології, що обумовлено різким зростанням інтересу до вічних питань людського буття, таких, як сенс життя, доля, життєвий шлях, відповідальність, призначення тощо. Пошук відповідей на ці питання нерозривно пов'язаний із проблемою самосвідомості, бо її вирішення потребує звернення не до окремих сторін світу, буття та людини, а до їх цілісного, інтегрованого відношення. Саме цим обумовлена особлива актуальність осмислення самосвідомості в її онтологічному аспекті.

Онтологічний аспект розглядається практично всіма дослідниками самосвідомості, бо саме усвідомлення зв'язку із зовнішнім світом виступає головною ознакою наявності самосвідомості. У самосвідомості відображається ставлення людини до зовнішнього світу, сукупність умов та чинників, що забезпечують єдність з ним. У той же час в більшості досліджень акцент робиться на виділенні людиною себе з середовища з певним ігноруванням аналізу єдності з ним.

В останні десятиліття у зв'язку з гуманітарною спрямованістю сучасної психології формується тип наукового пояснення, особливість якого складається у звертанні до індивідуальної історії людини або до різних інших сторін її життя. У рамках подібного типу наукового психологічного пояснення здійснюються індивідуально-типологічні дослідження людини, її життєвого шляху, індивідуальних змістів і цінностей. Це дослідження К.О. Абульханової-Славської, А.В. Брушлинського, А.О. Волочкова, О.Ю. Коржової, О.О. Кроніка, В.О. Татенка, О.К. Осницького та інших. В цих дослідженнях певною мірою актуалізуються і питання самосвідомості особистості як активного суб'єкта, тобто увага до самосвідомості привертається у процесі дослідження суб'єкт-об'єктних та суб'єкт-суб'єктних відношень.

Виходячи з того, що на сучасному етапі розвитку психології як гуманітарної науки на передній план виходить рішення проблем життя конкретної людини - носія психічної цілісності, подальша розробка проблеми самосвідомості та її онтологічного аспекту, на нашу думку, пов'язана з дослідженням особистості як цілісного суб'єкта, що взаємодіє із зовнішнім світом і перебуває у єдності із суспільством.

Основна мета даної статті полягає у обґрунтуванні інтегративного підходу до дослідження онтологічного аспекту самосвідомості.

Визначаючи психічне ціле, О.Б. Старовойтенко відзначає, що «наше психічне є потенційованим якоюсь єдністю вихідних можливостей» [6, С.27]. У процесі життя людини психічні явища проростають взаємозв'язками, здобуваючи стійкі функціональні риси. Саме постійний прояв психічних явищ у їхньому взаємозв'язку приводить до формування внутрішнього якісного (особистісного) ядра носія психіки, що починає діяти як активний детермінант психічного життя [7]

До відцентрових сил, що втримують психічне ціле, зокрема, відносяться: загальне тілесне самовідчуття, концентроване проживання бажань, відчуття сталості й безперервності зовнішнього емпіричного Я, свідоме самовпорядкування й самоузагальнення у внутрішньому Я [6]. Можна сказати, що цілісноутворюючим чинником індивідуальної психіки й психічного життя є свідомо активність у формі самосвідомості, а основним репрезентом психічного цілого у свідомості є поняття «Я» і похідні від нього поняття, які у свою чергу служать підтримці психічної цілісності індивіда.

Самосвідомість є стороною свідомості, відображенням ставлення суб'єкта до самого себе, опосередкованого ставленням до зовнішнього, об'єктивного світу. Ставлення суб'єкта до зовнішнього світу виступає у якості предметного змісту самосвідомості. Самосвідомість відображає процес самовизначення

людини у світі.

Вже простіші форми самосвідомості мають зовнішньою стороною просторове відношення людини як фізичної істоти до предметів оточуючого світу. Тому принциповим при дослідженні самосвідомості є знання про сутність цього світу, способи та форми його існування, основні його якості та атрибути, закони і тенденції розвитку.

З огляду на специфіку самосвідомості як предмета психологічного дослідження, її ролі у становленні й існуванні психічного цілого, найбільш адекватним представляється дослідження самосвідомості в рамках інтегративного підходу, який передбачає урахування принципу системності. Але реалізація принципу системності вимагає визначення того, чи буде самосвідомість виступати в якості самостійної системи, чи буде розглядатися як підсистема інших систем, зокрема соціальних.

С.Л. Рубинштейн відмічав, що людина як частина буття усвідомлює все буття. «Людина включена у буття своїми діями, що перетворюють наявне буття», «дія людини виступає як відкидання даного, наявного, як зміна, перетворення суцього», «своїми діями я безперервно змінюю ситуацію, в якій я знаходжусь, а разом з тим безперервно виходжу за межі самого себе. Це становлення та реалізація моєї сутності. Заперечується тільки моє наявне буття, моя завершеність, кінцевість. Моя дія заперечує мене самого в певному аспекті, а в певному мене перетворює, виявляє і реалізує. Звідси можуть бути зрозумілі різні аспекти я людини. Основне онтологічне завдання – урахування і реалізація всіх можливостей, які створюються життям і діяльністю людини – боротьба за верхівку людського буття. Моє Я є похідним від Іншого» [5].

С.Л. Рубинштейн, аналізуючи онтологічний статус свідомості й самосвідомості, критикував «декартівсько-локківську» концепцію свідомості. В основі філософії Р. Декарта лежить положення про дуалізм душі й тіла. Безумовне основоположення всього знання, по Декарту, - безпосередня вірогідність свідомості («мислю, отже, існую»). «У Локка фізичне і психічне виступають як дві роздільні сфери досвіду - досвід зовнішній і досвід внутрішній. Зовнішній досвід ґрунтується на відчуттях, на зовнішнім почутті; внутрішній досвід ґрунтується на внутрішньому почутті, на рефлексії» [4, с.202]. Відповідно до заснованої Дж. Локком традиції емпіризму в психології рефлексуюча свідомість трактується як замкнений у собі внутрішній світ самосвідомості. Виходячи із цього, емпірична психологія й зосередилася на аналізі безпосередньо даних у самоспостереженні переживаннях свідомості, абстрагуючись від взаємодії пізнаючого суб'єкта з об'єктивним світом.

На думку С.Л. Рубинштейна, така концепція свідомості, «зводячи психіку до свідомості, а свідомість до самосвідомості, до відбиття психіки в собі самій, ... відокремила свідомість людини від зовнішнього світу й від власної її зовнішньої предметної практичної діяльності. ... Відокремлення свідомості від предметної практичної діяльності розірвало діючий зв'язок людини зі світом. У результаті предметно-значеннєвий зміст свідомості постав в містифікованій формі «духу», відчуженого від людини» [3 с. 54].

С.Л. Рубинштейн зазначав, що «звернення свідомості зі світу, що пізнається у відчуттях, уявленнях тощо на них самих - це вторинна установка, можлива лише як щось похідне на основі первинної установки - свідомості як усвідомлення світу. Людина пізнає й саму себе лише опосередковано, відображено - через інших, через своє ставлення до них і до нього. Не свідомість народжується із самосвідомості, а самосвідомість виникає зі свідомості світу, інших людей» [4, с. 148].

Виходячи з даних положень, висловлених у роботах С.Л. Рубинштейна, системне дослідження онтологічного аспекту самосвідомості передбачає урахування принципів взаємовідношень самосвідомості як самостійної системи з різними фрагментами соціальної дійсності, які також виступають у якості самостійних систем.

Автономність і незалежність самосвідомості як системи не означає її повної закритості, яка певною мірою обумовлена внутрішньою взаємопов'язаністю її складових. Скоріш її можна розглядати як відкриту систему, здатну до розвитку, самовдосконалення за рахунок активного пошуку і прийому людиною - носієм самосвідомості, нової інформації, врахування й оцінки результатів своїх дій.

Б.Г. Ананьєв, аналізуючи як відносно замкнену систему особистість, зазначав, що у такій системі, вбудованій у відкриту систему взаємодії зі світом, утворюється певна взаємовідповідність тенденцій і потенцій людини, самосвідомість і «Я» - ядро людської особистості [1].

З позицій системного підходу самосвідомість і соціальна дійсність взаємопов'язані за особливим типом, а саме як системи неоднакового роду. Але у той же час слід зазначити, що ці системи вбудовані одна в одну, взаємодоповнюються і відтворюються у певному загальному діапазоні об'єктно́ї і суб'єктно́ї реальності.

Але, якщо виходити з того, що самосвідомість і соціальна дійсність є незалежними системами, що взаємно пронизують одна одну, постає питання, як вони взаємодіють між собою.

Проблема взаємодії може виникати тоді, коли мова йде про певні незалежні чинники, які мають відносно рівний за наслідками потенціал, який дозволяє здійснювати ті чи інші взаємні зміни, і в той же час здатні засвоювати і відтворювати зовнішні впливи. Взаємодіючі системи є одночасно незалежними і залежними, такими, що змінюють інші системи і змінюються самі під їх впливом.

При взаємодії самосвідомості із соціальною дійсністю розширюється саме поле цієї взаємодії. Самосвідомість чинить зміни в соціальній дійсності за логікою суб'єкта тією самою мірою, як і за логікою об'єкта, виступаючи як підсистема соціальної системи. Соціальна дійсність при цьому буде зберігати об'єктні форми існування, але джерела нових форм її існування будуть перебувати не в об'єкті, а в суб'єкті - самосвідомості особистості. У тій мірі, у якій соціальна дійсність буде надавати суб'єктивним перетворенням, межі самосвідомості як системи будуть переставати збігатися з її попередніми межами, будуть розширюватися й проникати в ті або інші соціальні області, перетворюючи останні в зовнішні підсистеми самосвідомості. Але подібного ж роду перетворення чинить і соціальна система в самосвідомості.

Таким чином, можна розглядати два роди соціальної дійсності: власний простір соціальної дійсності й

соціальний простір самосвідомості. Якщо в центр аналізу потрапляє соціальна дійсність, вона стає базовою системою відліку для визначення ролі й місця в ній самосвідомості. І навпаки, якщо в цьому центрі перебуває самосвідомість, вона стає базовою системою відліку для визначення ролі й місця в житті особистості соціальної дійсності.

У соціальному просторі самосвідомості соціальна дійсність піддається істотному переструктуруванню, піддається виборчій селекції, у результаті чого істотно зміщується значимість окремих фрагментів і функцій останньої.

Висновок. Людина об'єктивує себе в різних формах життя і, завдяки цьому, пізнає себе в нових формах, в нових якостях. Включення у нові стосунки з оточуючою дійсністю наповнює самосвідомість новим змістом. Онтологічний принцип у дослідженні самосвідомості розкриває спосіб інтеграції особистістю себе, спосіб самореалізації і спосіб організації власного життя. Системний підхід до дослідження самосвідомості з необхідністю передбачає розгляд самосвідомості і соціальної дійсності як самостійних, але взаємопроникаючих систем.

Литература

1. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – СПб: Питер, 2001. – 263 с.
2. Дорфман Л.Я. От метаиндивидуальности к метаиндивидуальному миру // Психологический журнал. – 1995. – Т.16, № 2. – С.94-102.
3. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание (О месте психического во всеобщей связи явлений материального мира). - М.: Изд-во АН СССР, 1957. - 328с.
4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. - М.: Госучпедгиз РСФСР, 1946. - 704с.
5. Рубинштейн С.Л. Человек и мир. – М.: Наука, 1997. – 191с.
6. Старовойтенко Е.Б. Современная психология: формы интеллектуальной жизни. - М.: Академический проект, 2001. – 544с.
7. Татенко В.А. Психология в суб'єктному вимірі. - К.: Изд. центр «Просвіта», 1996. - 404с.